

HALACHIC AND HASHKAFIC FOUNDATIONS OF MITZVOT BEIN ADAM LECHAVERO

6 - NEKAMA & NETIRA

OU ISRAEL CENTER - FALL 2015

1. וַיִּרְאוּ אֶחָי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהִשָּׁב יָשִׁיב לָנוּ אֶת כָּל הַרְעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ: בראשית נ"ט

2. לו ישטמנו - שמה יטור לנו איצה, כמו וישטום עשו (ברא' כז:מח) ...
אבן עזרא בראשית פרק נ פסוק טו

פשוטו של מקרא

3. יו לֹא־תִשָּׂא אֶת־אָחִיךָ בַלְבָבְךָ הוֹכֵחַ תּוֹלֵכִים אֶת־עַמִּיתְךָ וְלֹא־תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא: יח לֹא־תִקֵּם וְלֹא־תִטּוֹר אֶת־בְּנֵי עַמְּךָ וְאֶהְבֵּתָ לַרְעֵךָ כְּמוֹד אָנִי ה' ויקרא יט:יז-יח

4. והנכון בעיני, כי הוכח תוכיח, כמו והוכיח אברהם את אבימלך (בראשית כא:כה). ויאמר הכתוב, אל תשנא את אחיך בלבבך בעשותו לך שלא כרצונך, אבל תוכיחנו - מדוע ככה עשית עמדי, ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתו בלבך ולא תגיד לו, כי בהוכיחך אותו יתנצל לך, או ישוב ויתודה על חטאו ותכפר לו. ואחרי כן יזהיר שלא תנקום ממנו ולא תטור בלבבך מה שעשה לך, כי יתכן שלא ישנא אותו אבל יזכור החטא בלבבו, ולפיכך יזהירו שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבו. ואחרי כן יצוה שיאהב לו כמוהו
רמב"ן ויקרא יט:יז

5. לא תקם - אמר לו 'השאלני מגלך'. אמר לו 'לאו'. למחר, אמר לו 'השאלני קרדומך'. אמר לו 'איני משאליך כדרך שלא השאלתני' - זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? אמר לו 'השאלני קרדומך'. אמר לו 'לאו'. למחר אמר לו 'השאלני מגלך'. אמר לו 'הא לך. ואיני כמותך שלא השאלתני!' זו היא נטירה, שנוטר האיצה בלבו אף על פי שאינו נוקם
רש"י ויקרא יט:יז

- Is there a concept of proportionality - if someone does refuses to do you a very small favor but you are prepared to do them an equivalent favor, just not a very big one. Is that still prohibited?
- Why does the second case change the order of the requests? Could it be one extended case ...?
- Is the first person justified in not lending his things initially? Does it matter about his motivation?

6.

(י) לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטּוֹר עַד שִׁכַּח הָיָה כִּסֵּף עַל נַקִּימָה אָמַר לוֹ הַשְּׂאֵלֶנִי אִי הָיָה הַנְּקִימָה. יֵשׁ מִתְחַמְּסִין צְדִיק כְּדֹחֵשׁן מֵלֵא הַשְּׂאֵלֵנוּ וְהִיא מִתְלַבֵּן לַקְּלָל אִיזוּ מוֹצֵר צְלוֹם וְהַסְּנֵי מִיֵּצֵר מֵלֵא צְלוֹם: וְהָיָה כֹּהֵן דָּבַר חִימָה מִכְּדֹחֵשׁן מֵלֵא הַשְּׂאֵלֵנוּ לֹא מִשּׁוֹם נַקִּימָה וְלֹא מִשּׁוֹם שְׂנֵאָה מִשּׁוֹם חֲסִדֵי אוֹיֵב. לֹא מִתְחַמְּסֵי מִשּׁוֹם אֵלֶּה שְׂטֵמָה לְהַפְּקֵד הַסֵּטֵן מֵלֵא מִשּׁוֹם אִי יִשְׁעֵי יִשְׁעֵי זֶה וְיִשְׁעֵי אִי מִשּׁוֹם הַסֵּטֵן לֵכֵן הוּא מִנְּעוּ מִנְּעוּ וְלֹא מִשּׁוֹם נַקִּימָה. וְהִיא מִכְּדֹחֵשׁן מִנְּעוּ מִשּׁוֹם אִינֵה כֹּל עַקְ מִשּׁוֹם מוֹצֵר מִשּׁוֹם לֹא הַשְּׂאֵלֵנוּ אִם חֲסִיד וּמִשּׁוֹם לֹא חֲקִים וְהַעֲמִי: מֵלֵא הַזְּכִיר הַנְּקִימָה נִפְּיוּ כִי הִבִּיחַ צוֹמֵן לֵב מוֹקֵר צְלוֹם: נִשְׁמָה וְנוֹסֵר לְאֲחֵרִים פִּי לְנִוִּים: (יב) וְהִבְנֵת לְרַעַךְ כְּנִידָר ר' עֲקִיבָה פ' הַרְאֵבֵד עַל תּוֹרַת כְּהִנִּים קְדוּשִׁים ז אֹת (י)

7. עבירות שאדם מורגל בהם כגון אלו שלא להשאל כליו שכמעט רוב העולם נכשל בהם

ט"ז יורה דעה סימן רכח ס"ק יג

גדר של המצוה - ממוני/חצוני או כללי/פנימי?

8. יא לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו: יב ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלקיך אני ה': יג לא תעשוק את רעהך ולא תגזל לא תליץ פעלת שקיר אתך עד בקר: טו לא תעשו עול במשפט לא תשא פנידל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך: יח לא תקם ולא תטור את בני עמך ואהבת לרעה כמוך אני ה':

ויקרא יט"א-יח

9. ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: כל תלמיד חכם אינו נוקם ונוטר כנחש - אינו תלמיד חכם. - והכתיב לא תקם ולא תטור! ההוא בממון הוא דכתיב, דתניא איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, אמר לו: השאילני מגלך וצערא דגופא לא?!

יומא כב:

10. (א) שלא לנטור, כלומר שנמנענו מלנטור בלבבנו מה שהרע לנו אחד מישראל, ואף על פי שנסכים בנפשותינו שלא לשלם לו גמול על מעשיו, אפילו בזכירת חטאו בלב לבד נמנענו ...

ספר החינוך מצוה רמב

11. (א) **שלא לנקום** - כלומר שנמנענו מלקחת נקמה מישראל. והענין הוא כגון ישראל שהרע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים, ונוהג רוב בני אדם שבעולם הוא שלא יסורו מלחפש אחרי מי שהרע להן עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו שהכאיבם. ומזה הענין מנענו השם ברוך הוא באומרו לא תקום. ועובר עליה וקבע בלבן לשנוא חבירו על שהרע לו עד שיגמלוהו כרעתו עבר על לאו זה אבל אין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה מכיון שאפשר לעבור על הלאו מבלי מעשה

ספר החינוך מצוה רמא

12. **לא תקום ולא תטור**. בממון הכתוב מדבר כדתניא איזו היא נקימה ואיזו נטירה אמר לו השאילני מגלך ומנלן דבממון משתעי קרא ולא בדברים צא ולמד מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן דבר למד מעניינו במה הכתוב מדבר בממון פעולת שכר שכיר עושק גזל לקט ופרט כיחש ממון ושיקר. ולא דוקא שאילת כלים דלאו כלים כתיבי בקראי אלא אפילו שאר ממון או כלים למדנו שמוזהרים ישראל שלא ימעט צדקה וגמילות חסדים בממון בשביל שלא עשאהו עמו בהיותו צריך שזו נקימה היא וגם מוזהרים שלא להזכיר ולומר להם אף על פי שלא עשית עמי אעשה עמך שזו היא נטירה ...

ספר יראים סימן קצו, קצח [דפוס ישן - מ]

- Is the focus of the mitzva on damage done to others or internal damage that one does to oneself - Bein Adam L'Atzmo?
- Rav Aharon Lichtenstein zt"l¹ suggests that 'taking revenge' may be focused on others, but 'bearing a grudge' is more internal and thought-based, and thus more focused on the inner damage that a person does to themselves.

13. הנוקם מחבירו עובר בל"ת שנאמר לא תקום ולא תטור. כיצד? אמר לו השאילני קרדומך לאו דוקא שאלת כלים דהא לאו כלים כתיב בקרא אלא אפילו שאר ממון דלאו כלים ניהו. למדנו שמוזהרים ישראל שלא למנוע לעשות צדקה וגמ"ח בממון בשביל שלא עשה הוא עמו

משנה ברורה סימן קנו ס"ק ד

14. היוצא מדברינו אם ציערו צערא דגופא מחלוקת בין הראשונים אם מותר מן התורה לנקום ממנו. וספיקא דאוריתא לחומרא. אבל אם העולה שיש לו עליו הוא עבור עניני ממון לכולי עלמא אסור לנקום ממנו בכל גוונא

ס' חפץ חיים לאוין ח-ט באר מים חיים

15. אבל בלב לבדו לא מצאנו איסור, אלא שהתורה אסרה המעשים כדי שלא יבא עי' בלב, אבל בלב לבד א"א לאסור מפני יצר האדם שהוא רע מנעוריו

רב א"י הכהן קוק, מצות ראייה עמ' 98

1. See essay written up at <http://etzion.org.il/vbm/english/archive/halak65/04beinadam4.htm>

מהות המצוה

16. גם השנאה והנקימה קשה מאד לשימלט ממנה לב הותל אשר לבני האדם, כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לשיהיה בכחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו, ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה - חזק ואמיץ הוא. והוא קל רק למלאכי השרת שאין ביניהם המדות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם. אמנם גזרת מלך היא, והמקראות גלויים באר היטב, אינם צריכים פירוש, (ויקרא יט): לא תשנא את אחיך בלבבך, לא תקום ולא תטור את בני עמך (שם)

ספר מסילת ישרים פרק יא

17. הלכה ז: הנוקם מחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תקום, ואע"פ שאינו לוקה עליו דעה רעה היא עד מאד, אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדי לנקום עליהם. הלכה ח: אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו² שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלבו ולא יזכרו כלל, וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ³ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה

רמב"ם הלכות דעות פרק ז

18. משרשי המצוה, שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשם יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד עליו השלום (שמואל ב' טז:א) הניחו לו ויקלל כי אמר לו השם יתברך - תלה הענין בחטאו ולא בשמעני בן גרא

ספר החינוך מצוה רמא

19. ואתה, בן אדם, עיין על עצמך, והתרחק מן האכזריות, אך תרחם על עניים ואביונים, ויהיו עניים בני ביתך. ונתן לך רחמים ורחמים ורחמים (דברים יג:ח) - כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים (שבת קנא). לכן אל תסלק מעליך הרחמים, אך הישמר ממידת אכזריות והיזהר מן הנקמה היוצאת מן האכזריות. אך אם תרצה להינקם מאויבך, תוסיף מעלות טובות ותלך בדרכי ישרים, ובוזה תינקם משונאך. כי הוא מצטער על מידתך הטובה ועל שמך הטוב, ויתאבל בשמעו שמעך הטוב. אבל אם תעשה מעשים מכוערים, אז ישמח שונאך על קלונוך וחרפתך, והנה הוא מתנקם בך

ספר ארחות צדיקים שער האכזריות

20. כתיב לא תקום ולא תטור את בני עמך. היך עביד? הוה מקטע קופד ומחת סכינא לידוי. תחזור ותמחי לידיה!!

תלמוד ירשלמי נדרים פרק ט' הלכה ד'

2. Note that this appears to be an example of a 'geder min haTorah' - where one Torah mitzva comes to protect a person from breaking another. Comparable cases are : (i) not owning Chametz on Pesach so that one will not eat it; (ii) not making 3D images even for aesthetics so that one will be distanced from avoda zara; (iii) not touching an erva so that one will not have sexual relations; (iv) a Cohen not entering the Temple having drunk wine in case he performs the avodah inappropriately

3. Is the Rambam here referring specifically to Eretz Yisrael or to general society?

נקמת ה'

21. שאין העונש הבא מהש"י על בני אדם מכוון לעצמו, אבל להישיר אותם, או להגן אחרים שלא ילמדו ממעשיהם. כי העונש מצד עצמו אינו דבר משובח, שאלו היה כן לא הזהירה התורה עליו, כמו שכתוב. **לא תקום ולא תטור את בני עמך**. כי התורה לא תמנע הפעולות הטובות אבל תצוה בעשייתם, ומאשר מנעה הנקמה אנו יכולים ללמוד שאינה משובחת מצד עפרדה מהגוף תשאר לעולם. וכן אצמה. ומה שיתואר הש"י עליה באמרו **אל קנא ונוקם** (נחום א:ב) איננו מתואר בה מצד הנקמה בעצמה, אבל מצד הטוב הנמשך ממנה. ... ולכן כל מה שיעניש הש"י האדם בעולם הזה הוא על זה הדרך, אם להישיר החוטא בעצמו שישבו מדרכו הרעה, ואם אינו מקבל הישרה לישר אחרים שלא יהיו רעים כמוהו. אבל עונשי העולם הבא אי אפשר שיהיה זה, כפי זה הצד, כי הנפש לא תקבל עוד שם הישרה אחרת, אבל על הענין שהיתה כשני אפשר שיהיה המכוון בעונש הוא להישיר אחרים, כי העונש הוא נעלם לגמרי מבני העולם הזה, ואינו נראה להם כלל, ואם כן אחר שאין העונש דבר טוב אצל השוי ומכוון בעצמו. נצטרך לומר, כי העונשים ההם **ענין טבעי**, משיגים לנפש מצד עצמותה כאשר הרבתה אשמה בעולם הזה. כי כאשר אי אפשר שיכיר איש עצב אחד מעצביו ולא יכאב, כן אי אפשר שאיון ממנו ימרוד בהש"י וימות במרדו ולא ישיגנו העונש ההוא, זהו הנראה בעונשי העולם הבא הנצחיים. אבל בעונשים הזמניים, כאותם שהזכירו רז"ל יורדין לגיהנם ומצפצפיין ועולין, או יורדים לגיהנם ונדונים שם י"ב חודש, נראה שיתקבצו שני דברים. האחד, שיהיה דבר טבעי לנפש על הדרך שכתבנו והשני, שאותו הצער יביא הנפש לתכלית טוב, שתזכך שם, כדי שתוכל להיות נהנית מזיו השכינה

דרשות הר"ן, דרשה י'

נקמה של תלמידי חכמים

22. אע"פ שיש רשות לחכם לנדות לכבודו אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה, אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לבו להן, כענין שאמר שלמה בחכמתו (קהלת ז:כא) **גַם לְכָל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יַדְבִּירוּ אֶל־תִּתֵּן לִבְךָ**. וכן היה דרך חסידים הראשונים - שומעים חרפתם ואינן משיבין, ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו. וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודו, וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה. במה דברים אמורים? כשבזהו או חרפהו בסתר. אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש שזה בזיון תורה, אלא **נוקם ונוטר הדבר כנחש** עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ז הלכה יג

נקמה או משפט?

23. וענין הנקימה והנטירה, כבר פירשוהו רבותינו (תו"כ קדושים ד: י-יא) שהוא בדבר שאין בו חיוב ממון - 'השאיילני מגלך השאיילני קרדומך'. כי בדבר שנתחייב לו חברו ממון כגון בניזיקין וכיוצא בהן, אינו מחוייב להניח לו אבל יתבענו בב"ד וישולם ממנו מפסוק **כאשר עשה כן יעשה לו** (להלן כד:יט) וכל שכן בענין נפש, שיהיה נוקם ונוטר לו עד שיגאל דמי אחיו מידו, על פי בית דין המורים במשפטי התורה

רמב"ן ויקרא פרק יט

נקמה או הגנה עצמית?

24. ואולם לפי הדומה, אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חבירו בדברים הרעים שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים. ועוד שיהיה בשתיקתו כמודה על החירופין. ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת, ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין יותר מדי, ועליהם אמרו זכרונם לברכה (שבת פח:) הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבין, עליהם הכתוב אומר (שופטים ה:לא) **ואוהביו כצאת השמש בגבורתו**

ספר החינוך מצוה שלח

25. וסברא נכונה היא, דבעת מעשה החירוף אי-אפשר בטבע האדם להיות כאבן שאין לה הופכין. אם לא מי שברכו ה' במדות קדושות וכמו שכתב החינוך ע"ש. אבל אחר-כך שכבר נח רוגזו, אסרה תורה להעיר רוחו ולנקום ממנו, ואפילו רק לנטור השנאה בלב אסור, אלא בהרחב זמן מעט צריך לשכוח הדבר מלבו

ס' חפץ חיים לאוין ח-ט באר מים חיים 41